

บทที่ 6

สรุป อภิปรายและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเพื่อวางแผนจัดการพื้นที่ในความรับผิดชอบของหน่วยจัดการต้นน้ำแม่และอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ในครั้งนี้มุ่งศึกษาเพื่อให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่าไม้) เชื่อมโยงกับสภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนในพื้นที่ศึกษา เพื่อนำข้อมูลที่ได้ไปใช้เป็นแนวทางในการวางแผนจัดการพื้นที่หน่วยจัดการต้นน้ำแม่และร่วมกันของรัฐ องค์กรเอกชน และชุมชนในพื้นที่ ซึ่งเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารที่สำคัญและเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ให้สอดคล้องกับวัฒนธรรม จารีตประเพณี วิถีการดำรงชีวิตและความเป็นอยู่ของชุมชนต่าง ๆ อันจะส่งผลต่อการอยู่ร่วมกันของชุมชนกับป่าอย่างยั่งยืนต่อไป

วิธีการศึกษา ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน คือ

1. ขั้นตอนที่แรก เป็นการศึกษาจากหนังสือ เอกสาร สิ่งพิมพ์ และรายงานการศึกษาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ศึกษา

2. ขั้นตอนที่สอง ได้แก่ การเข้าไปสัมผัสชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนในพื้นที่ศึกษา โดยการสังเกตพฤติกรรม ตลอดจนวิถีในการดำรงชีวิตประจำวันของคนภายในชุมชนรวมทั้งการสนทนาอย่างไม่เป็นทางการ

3. ขั้นตอนที่สาม จากการสัมภาษณ์ ซึ่งแบ่งออกเป็นการสัมภาษณ์หัวหน้าหน่วยงาน เจ้าหน้าที่ภาครัฐที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ (เนื่องจากในพื้นที่นี้ไม่มีองค์กรเอกชนที่ปฏิบัติงานในพื้นที่) การสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักที่ได้แก่ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำชุมชน ผู้อาวุโสในหมู่บ้าน หัวหน้าครัวเรือน เป็นต้น โดยใช้การสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการ และใช้การสัมภาษณ์แบบรวมกลุ่ม (Group interview) วิธีการสัมภาษณ์โดยใช้การสนทนาเวทีชาวบ้าน เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมสนทนาได้มีส่วนร่วมและข้อมูลที่ได้เป็นที่ยอมรับของชุมชน

4. ขั้นตอนที่สี่ นำกระบวนการวางแผนชุมชนอย่างมีส่วนร่วม (Appreciation Influence Control) โดยเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมสนทนาได้ทบทวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ชุมชนและร่วมกันวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อให้ทราบถึงสภาพปัญหา สาเหตุ ภาพฝัน และมาตรการหรือวิธีการในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน

6.1 สรุปผลการศึกษา

สภาพโดยทั่วไปของชุมชนที่ศึกษาประกอบด้วย 3 กลุ่มบ้านที่มีความหลากหลายของชาติพันธุ์ (เผ่า) ถึง 4 ชาติพันธุ์ ได้แก่ ชุมชนบ้านแม่แมม และชุมชนบ้านห้วยหก มีประชากรเป็นชาวไทยพื้นเมืองและชาวเขาเผ่ากะเหรี่ยง และชุมชนบ้านห้วยยั้งมีประชากรเป็นชาวเขาเผ่ามูเซอและเผ่าลีเก้อ โดยที่ชุมชนทั้ง 3 กลุ่มบ้านเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ กล่าวคือ ชุมชนบ้านแม่แมมและชุมชนบ้านห้วยหกอยู่ในพื้นที่เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าแม่เลา - แม่สะ และชุมชนบ้านห้วยยั้ง อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง ซึ่งเป็นพื้นที่ต้นน้ำลำธารของน้ำแม่แตงที่ไหลลงสู่แม่น้ำปิง

6.1.1 ภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนที่ศึกษา

ในอดีตหรือยุคดั้งเดิม (พ.ศ. 2493 - 2526) เนื่องจากเป็นชุมชนที่อยู่ห่างไกลหรือ ชายขอบ การคมนาคมเป็นไปด้วยความยากลำบากขาดการเข้ามาควบคุมของรัฐ ชุมชนจึงมีอิสระในการดำรงวิถีชีวิตโดยอาศัยกฎระเบียบ วัฒนธรรม จารีตประเพณีและความเชื่อของแต่ละชุมชน การผลิตเป็นไปเพื่อการบริโภคภายในครัวเรือน ที่เหลือก็แจกจ่ายให้เพื่อนบ้านใกล้เคียง การพึ่งพาระบบตลาดมีน้อย แต่ในระยะต่อมาได้มีการส่งเสริมการผลิตเชิงพาณิชย์เพื่อทดแทนการทำไร่หมุนเวียนที่ถูกมองว่า เป็นการทำลายป่า ทำให้ชุมชนเปลี่ยนระบบการผลิตจากการบริโภคมาเป็นการผลิตเชิงพาณิชย์ ซึ่งต้องอาศัยทุนทั้งภายในและภายนอกระบบ นอกจากนี้ยังมีการใช้ปุ๋ยและสารเคมีเพิ่มมากขึ้น ทำให้วิถีการดำรงชีวิตของชุมชนจากที่เรียบง่ายเปลี่ยนเป็นสังคมที่เร่งรีบ แบบตัวใครตัวมัน ต่างคนต่างกอบโกย ชุมชนมีการพึ่งพาระบบตลาดมากขึ้น การติดต่อกับสังคมภายนอกมีมากขึ้นด้วย ทำให้ระบบสังคมดั้งเดิมถูกทำลายและความเข้มแข็งของชุมชนก็ลดลง

6.1.2 การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ศึกษา

ชุมชนทั้ง 3 กลุ่มบ้านมีวิถีชีวิตอยู่กับสภาพแวดล้อมด้วยความสามารถควบคุมและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทั้งทรัพยากรดิน ทรัพยากรน้ำ และทรัพยากรป่าไม้ และถือสิทธิการใช้โดยการใช้ระบบหมุนเวียนกันไป ตลอดจนการพึ่งพาป่าโดยการยึดหลักของการยังชีพเป็นหลักถือว่าการดำรงอยู่อย่างมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบและยังมีการวางระเบียบกฎเกณฑ์ เพื่อจะสืบทอดการใช้อย่างต่อเนื่องตั้งแต่สมาชิกในครัวเรือนและชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นองค์กรชุมชนที่แสดงถึงศักยภาพในการดำรงอยู่ด้วยความสามารถที่จะควบคุมและจัดการทรัพยากรธรรมชาติได้

ก) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในอดีตหรือยุคดั้งเดิม (พ.ศ. 2439 – 2526)

ในอดีตหรือยุคดั้งเดิมนี้นี้ เนื่องจากชุมชนทั้ง 3 กลุ่มบ้านเป็นพื้นที่ห่างไกล การคมนาคมลำบาก จำนวนประชากร มีจำนวนน้อยแต่ทรัพยากรธรรมชาติยังมีอย่างอุดมสมบูรณ์ ชุมชนมีวิถีการดำรงชีวิตอย่างเรียบง่ายมีการพึ่งตนเองสูง การผลิตเพื่อการบริโภค แสดงถึงสิทธิในทรัพยากรธรรมชาตินั้นเป็นการยอมรับร่วมกันทั้งภายในและภายนอกชุมชนที่ยึดถือปฏิบัติกันมา ในยุคนี้มีการบุกเบิกที่ดินทำกิน โดยใช้แรงงานภายในครอบครัว การนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ ทั้งทางตรงและทางอ้อมก็อยู่ใต้กฎระเบียบของแต่ละชุมชนทำให้ทรัพยากรธรรมชาติไม่ถูกทำลายจนเกินขอบเขตที่ระบบนิเวศจะรับได้ ซึ่งแสดงว่าในยุคนี้ชุมชนมีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอยู่แล้ว แต่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าวไม่มีรูปแบบและโครงสร้างพื้นฐานที่ใช้เป็นแบบอย่างได้ การเข้ามาควบคุมและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของรัฐ โดยการประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติป่าแม่แตงในปี พ.ศ. 2515 เพื่อเป็นการสงวน พื้นที่ป่าของรัฐ ซึ่งในทางปฏิบัติราษฎรเพียงแต่รับทราบว่าเป็นพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเท่านั้น แต่ยังคงมีการใช้ประโยชน์ทำกินอยู่เช่นเดิม อันแสดงให้เห็นว่ารัฐได้ใช้กฎหมายในการจัดการป่าในหลายพื้นที่ โดยละเลยกฎเกณฑ์ จารีตประเพณีในการควบคุมและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนที่มีอยู่เดิม แต่รัฐก็ไม่สามารถดำเนินการกับชุมชนที่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาตินั้นได้ ทำให้ชุมชนยังคงถือสิทธิการใช้ในการทำกินอยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติมาจนทุกวันนี้ แม้จะผิดกฎหมายก็ตาม

ข) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติในยุคปัจจุบัน (พ.ศ. 2527 – ปัจจุบัน)

ในยุคนี้การเข้ามาพัฒนาชุมชนในพื้นที่ของหลายหน่วยงานด้วยการส่งเสริมการผลิตพืชเชิงพาณิชย์เพื่อเป็นการเพิ่มรายได้และลดพื้นที่การทำไร่เลื่อนลอย รัฐเข้ามาสร้างโครงสร้างพื้นฐาน อันได้แก่ การตัดถนน ก่อสร้างโรงเรียน สร้างสถานีอนามัย ชุมชนที่มีการความสัมพันธ์กับภายนอกมากขึ้น การเข้ามาส่งเสริมการเกษตรของภาครัฐได้สร้างความมั่นใจในสิทธิของชุมชนโดยเปรียบเสมือนเป็นการยอมรับสิทธิของชุมชนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ รวมทั้งการออกเอกสารสิทธิทำกินในเขตป่าสงวนแห่งชาติ (สทก.) จากจำนวนประชากรมีมากขึ้นและมีการส่งเสริมการผลิตเชิงพาณิชย์ ทำให้มีการบุกเบิกที่ดินทำกินเพิ่มมากขึ้น เมื่อสถานการณ์ของทรัพยากรธรรมชาติอยู่ในสภาวะที่วิกฤต รัฐจึงได้ประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง ในปี พ.ศ. 2538 และประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าแม่เลา-แม่สะเในปี พ.ศ. 2539 อันเป็นการเข้ามาจัดการพื้นที่ป่าของรัฐ ซึ่งรัฐได้กันพื้นที่ทำกินให้แก่ชุมชนเพียงบางส่วนเท่านั้น กล่าวคือรัฐได้กันพื้นที่ออกเฉพาะที่ราบและบริเวณที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่ในความเป็นจริง ชุมชนได้ใช้พื้นที่ทำกินอย่างเป็นระบบทั้งพื้นที่ลาดชันและพื้นที่ราบเชิงเขา สำหรับพื้นที่ทำกินของชาวบ้านที่อาศัย

อยู่ในชุมชนทั้ง 3 กลุ่มบ้าน ซึ่งอยู่บนที่ลาดชัน จากการศึกษาที่รัฐไม่ยอมรับระบบสิทธิการใช้ประโยชน์ที่ดินของชุมชนจึงทำให้เกิดความขัดแย้งในการใช้พื้นที่ทำกินระหว่างรัฐกับชุมชน โดยที่รัฐอ้างสิทธิตามกฎหมาย ในขณะที่ชุมชนอ้างสิทธิการใช้ประโยชน์ที่ดินตามจารีตประเพณี ผลปรากฏว่าในพื้นที่ศึกษาชุมชนมีพื้นที่ทำกินและพื้นที่อยู่อาศัยอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ทั้งที่เป็นอุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า โดยที่ไม่มีเอกสารสิทธิและไม่มีหลักฐานการสืบทอดเป็นมรดกตามกฎหมายของรัฐ

สำหรับการศึกษาด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนทั้ง 3 กลุ่มบ้านในครั้งนี้ กล่าวโดยสรุปคือ

ทรัพยากรดิน ถือว่าเป็นปัจจัยทางด้านทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นปัจจัยพื้นฐานของชุมชนต่าง ๆ ในแต่ละชุมชนจะมีแบบแผนการใช้ที่ดินแตกต่างกัน ในพื้นที่สำหรับปลูกพืชไร่และข้าวไร่จะอยู่ตามเชิงเขาโดยอาศัยน้ำฝน ส่วนการทำนาจะพบตามที่ราบหุบเขาริมลำห้วยหรือลำน้ำ โดยอาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติและระบบเหมืองฝาย

ทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรน้ำมีความสำคัญต่อชุมชนเป็นอย่างยิ่งในพื้นที่ศึกษา แหล่งน้ำที่ใช้ในการอุปโภคและบริโภคจะอาศัยน้ำจากบริเวณต้นน้ำลำธารของหมู่บ้านเป็นหลักใช้ระบบประปาภูเขา และระบบเหมืองฝาย โดยทั่วไปแล้วชุมชนในพื้นที่ศึกษาไม่ค่อยมีปัญหาด้านปริมาณน้ำที่จะใช้อุปโภคและบริโภค แต่อาจมีความแตกต่างกันบ้างในด้านคุณภาพของน้ำ การจัดการทรัพยากรน้ำ โดยการนำเอาน้ำจากแหล่งน้ำมาใช้ประโยชน์นั้นส่วนใหญ่ชาวบ้านจะร่วมมือกันสร้างระบบเหมืองฝายเพื่อทดน้ำเข้าสู่พื้นที่ โดยมีการจัดสรรน้ำร่วมกันดูแลรักษา ซึ่งนับเป็นวัฒนธรรมประเพณีที่มีมาแต่โบราณ การจัดตั้งกลุ่มผู้ใช้น้ำร่วมกันขึ้น เพื่อทำหน้าที่ในการจัดสรรและ ดูแลรักษาแหล่งน้ำมีหัวหน้ากลุ่มเรียกว่า “แก่เหมือง” หรือ “แก่ฝาย” (แก่ หมายถึง ผู้เป็นใหญ่ เช่น แก่บ้าน หมายถึง ผู้ใหญ่บ้าน) เป็นต้น

ทรัพยากรป่าไม้ พบว่าชุมชนมีความสัมพันธ์กับป่าไม้อย่างใกล้ชิด มีการพึ่งพาอาศัยป่าทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยการนำไม้มาสร้างที่อยู่อาศัย ใช้เป็นเชื้อเพลิง ใช้เป็นอาหาร นอกจากนี้ยังมีการเก็บหาของป่า ได้แก่ เห็ด หน่อไม้ หวาย ฯลฯ ซึ่งกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับป่านั้นเป็นไปในลักษณะที่ชุมชนดักตวงและแสวงหาประโยชน์จากป่าแต่เพียงฝ่ายเดียว และประชากรส่วนใหญ่จะมีแนวความคิดกับคุณค่าของป่าไม้ในเชิงเศรษฐกิจมากกว่าทางด้านสิ่งแวดล้อมและความงดงามของธรรมชาติ

ผลจากการศึกษาครั้งนี้ พบว่า ชุมชนสูญเสียความสามารถในการควบคุมและการจัดการป่า เมื่อรัฐได้เข้ามาจัดการป่าทั้งจากการจำแนกเขตป่าสงวนแห่งชาติ และเขตป่าอนุรักษ์ ซึ่ง

ได้แก่อุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าที่มีการประกาศเขตซ้อนทับกับพื้นที่ทำกินของชุมชนโดยถือสิทธิการใช้ต้องตกไปอยู่ภายใต้กฎหมายของรัฐที่อ้างสิทธิ เพื่อจัดการป่าแต่โดยลำพังภายใต้หลักเกณฑ์ที่จะอนุรักษ์ป่าต้องแยกคนออกจากป่า ทำให้ชุมชนไม่สามารถที่จะควบคุมและจัดการทรัพยากรของ ชุมชนที่ในอดีตเคยเชื่อมต่อการผลิตได้ซีกต่อไปหรืออาจกล่าวได้ว่าอำนาจรัฐตามกฎหมายทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ตามระบบจารีตประเพณี ของชุมชนสูญเสียไป การกันชุมชนออกจากป่ากลับทำให้ชุมชนที่ใช้ป่าในเชิงพาณิชย์มากขึ้นด้วยสำนึกที่คิดว่าป่าไม่ใช่ของชุมชนอีกต่อไป

6.2 แผนงานและกิจกรรมของหน่วยจัดการต้นน้ำแม่สะ

6.2.1 แผนงานและกิจกรรมการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

สภาพปัญหา

ชุมชนไม่มีการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม(ดิน น้ำ ป่าไม้ สัตว์ป่า) อย่างถูกต้อง

สาเหตุของปัญหา

ชุมชนไม่มีความรู้ ความเข้าใจ บทบาทของตนเอง และไม่เข้าใจประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังนั้น จึงไม่มีความคิดที่จะจัดการหรืออนุรักษ์ต้นทุนของทรัพยากรธรรมชาติไว้เพื่อใช้ประโยชน์จากดอกผลที่เกิดจากต้นตุนั้น

แนวทางแก้ไข

ดำเนินการเปลี่ยนบทบาทของชุมชนเอง โดยการสร้างจิตสำนึกและสร้างการมีส่วนร่วมในการที่จะช่วยดูแลทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม วิธีการคือตั้งองค์กรประชาชน สนับสนุนให้องค์กรชุมชนมีความเข้มแข็ง ตลอดจนการตั้งกฎระเบียบขึ้นมาควบคุมฟื้นฟูอนุรักษ์การใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ให้ถูกต้องตามหลักวิชาการและภูมิปัญญาชาวบ้านอย่างสอดคล้องกัน วางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบมีส่วนร่วมโดยชุมชน เช่น แบ่งเขตป่าอนุรักษ์ ป่าใช้สอย เขตที่อยู่อาศัย เขตที่ทำกิน (ทำการเกษตร) ให้ชัดเจนโดยชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการปลูกป่า ควบคุมและป้องกันไฟป่า ตลอดจนป้องกันการบุกรุกของคนภายนอก

แผนงานและกิจกรรมรองรับสาเหตุของปัญหา

ฝึกอบรมให้ความรู้ ประชาสัมพันธ์ เพื่อพัฒนาความรู้ และสร้างจิตสำนึกให้แก่ ชุมชนมีความรู้ความเข้าใจถึงความสำคัญและประโยชน์ของทรัพยากรธรรมชาติจนสามารถวางแผนการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างเหมาะสมและสอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชุมชน โดยให้ชุมชนเป็นศูนย์กลาง และมีส่วนร่วมในการพัฒนาการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติ

6.2.2 แผนงานและกิจกรรมเศรษฐกิจชุมชน

สภาพปัญหา

ระบบเศรษฐกิจชุมชนเป็นระบบที่ไม่สามารถพึ่งพาตนเองได้

สาเหตุของปัญหา

กลุ่มมีพลังหรืออิทธิพลจะเป็นผู้ที่มีกำลังผลิตสูงมีรายได้สูงอยู่เพียงกลุ่มเดียว โดยกลุ่มอื่น ๆ อาจเป็นเพียงลูกจ้าง หรือมีการดำเนินการผลิตเองเพียงเล็กน้อยเท่านั้น ทำให้รายได้ไม่เพียงพอ ซึ่งกลุ่มมีพลังผลิตสูงก็จะผลิตเพิ่มมากขึ้นไม่รู้จักพอ ทำให้มีผลกระทบต่อหรือเกิดความเสียหายกับทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ส่วนกลุ่มมีพลังน้อย ก็พยายามที่จะเพิ่มรายได้ให้พอเลี้ยงชีพซึ่งดูเหมือนจะไร้ผล

แนวทางแก้ไขปัญหา

โดยกระจายระบบพืช ในการผลิตให้หลากหลายเพื่อเกื้อกูลตนเองจากการมีอาหารที่หลากหลายพอกินตลอดปี ผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคสามารถนำออกขายในท้องตลาดของท้องถิ่นได้ และอำนาจต่อรองหรือการกำหนดราคาตลาดของพืชหลายอย่างนั้นจะดีกว่าการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ยิ่งกว่านั้นหากไม่ต้องการขายผลผลิตบางชนิดก็อาจจะสะสมเป็นทุนหมุนเวียน ซึ่งเป็นหลักประกันทางเศรษฐกิจในระยะยาวได้เป็นอย่างดี

แผนงานและกิจกรรมรองรับสาเหตุของปัญหา

ฝึกอบรมประชาสัมพันธ์ให้ความรู้ตามแนวทางพระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ในเรื่องเศรษฐกิจพอเพียง นำทฤษฎีใหม่ (ในการบริหารจัดการที่ดินเพื่อการเกษตร อันเนื่องมาจากพระราชดำริ) มาใช้

6.2.3 แผนงานและกิจกรรมส่งเสริมคุณภาพชีวิตและพัฒนาสังคม

สภาพปัญหา

ประชาชนมีอาหารไม่เพียงพอ เจ็บป่วย เครียด ยุ่งเกี่ยวกับสารเสพติด

สาเหตุของปัญหา

เนื่องจากทำการเกษตรแล้วไม่มีการมุ่งเน้นให้มีพืชพันธุ์ธัญญาหารพอกินพอใช้ตลอดปีและขาดการดูแลประชาสัมพันธ์ทางด้านสาธารณสุข ทั้งนี้เนื่องจากอยู่ในป่า ซึ่งห่างไกลจากสถานอนามัย พื้นที่เป็นแหล่งผลิตหรือทางผ่านของยาหรือสารเสพติดที่ถ่ายทอดการมอมเมาให้คนที่อยู่ในป่ามีโอกาสเข้าไปเสพหรือค้าได้

แนวทางแก้ไขปัญหา

ใช้หลักการ กระจายการเกษตรให้มีพืชพันธุ์อาหารพอกิน พอใช้ ตลอดปี โดยกระจายเป็น 3 ฐาน ฐานแรกคือ ข้าว ฐานที่สอง ได้แก่ พืช ผัก ผลไม้ ฐานที่สาม ได้แก่ สัตว์เลี้ยง ทั้งสัตว์เล็ก เบ็ด ไก่ และสัตว์ใหญ่ เช่น หมู วัว ควาย รวมทั้งการทำประมง เช่น เลี้ยงปลา ตลอดจนจัดการให้มีสาธารณสุขที่ดี

แผนงานและกิจกรรมรองรับสาเหตุของปัญหา

นำหลักทฤษฎีใหม่ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ โครงการป่าพื้นบ้าน อาหารชุมชน ประชาสัมพันธ์ฝึกอบรมให้ความรู้ทางด้านสาธารณสุขขั้นพื้นฐาน อนามัย ประชาสัมพันธ์ ให้ชุมชนได้ทราบถึงภัยและพิษร้ายของ ยาและสารเสพติด โดยมุ่งเน้นและให้ความสำคัญที่เยาวชน ก่อนเป็นอันดับแรก

6.2.4 แผนงานและกิจกรรมประสานการให้บริการความรู้

สภาพปัญหา

ประชาชนไม่มีความมั่นใจในเรื่องของความมั่นคงยั่งยืนของวิถีชีวิตและครัวเรือน

สาเหตุของปัญหา

เนื่องจากประชาชนอาศัยอยู่ในเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ ซึ่งมี พ.ร.บ. อุทยานแห่งชาติและเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าบังคับอยู่ เกิดความกลัวและระแวงว่าสักวันหนึ่งจะต้องถูกขับไล่หรือให้ย้ายออกจากพื้นที่นั้น

แนวทางแก้ไขปัญหา

สร้างความมั่นใจให้กับชุมชนที่อาศัยอยู่ในเขตป่าอนุรักษ์ โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐ (เจ้าหน้าที่ป่าไม้) ผ่อนปรนยอมรับรู้ในพื้นที่ที่ชุมชนอาศัยและทำกิน ทั้งนี้พื้นที่นั้นจะต้องไม่ล่อแหลมที่จะเป็นภัยหรืออันตรายต่อธรรมชาติส่วนรวม โดยชุมชนจะต้องพิสูจน์ตัวเองด้วยว่าสามารถจะอยู่กับป่าที่ผ่อนปรนให้อยู่ได้โดยไม่ทำลาย แต่ยังคงช่วยดูแลรักษาป่าให้สมบูรณ์อยู่ตลอดไปด้วย

แผนงานและกิจกรรมรองรับสาเหตุของปัญหา

ฝึกอบรมให้ความรู้เรื่อง พ.ร.บ. มติ ค.ร.ม. ที่เกี่ยวกับป่าไม้ทุกฉบับเพื่อให้ทราบความหมาย ความจำเป็นที่จะต้องมี พ.ร.บ. และมติ ค.ร.ม. ดังกล่าวขึ้นมาใช้ ปฏิบัติตามแนวทางโครงการจัดที่ดินทำกิน ตัวอย่างในพื้นที่ศูนย์พัฒนาโครงการหลวง ซึ่งชุมชนจะได้รับรองสิทธิ ทำกินในรูป ส.ท.ก. พิเศษ (ส.ท.ก. แปลงรวม)

6.3 อภิปรายผล

จากการศึกษาในครั้งนี้ทำให้ทราบถึงลักษณะการตั้งถิ่นฐานและวิถีการดำรงชีวิตของชุมชนในอดีต ซึ่งยุคดั้งเดิมมีวิถีในการดำรงชีวิตที่เรียบง่าย มีการพึ่งพาตนเองและพึ่งพิงป่า มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน การผลิตก็เพื่อการบริโภคภายในครัวเรือนที่เหลือก็แจกจ่ายแก่เพื่อนบ้านหรือชุมชนใกล้เคียง การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติก็สามารถกระทำได้โดยอิสระแต่อยู่ภายใต้กฎระเบียบ จารีตประเพณี วัฒนธรรมและความเชื่อของชุมชน เช่น การทำไร่หมุนเวียน การเก็บหาของป่าซึ่งเป็นการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างสอดคล้องและสมดุลกับธรรมชาติ จนก่อให้เกิดภูมิปัญญาท้องถิ่นจะเห็นว่าชุมชนในสมัยนั้นดำรงชีวิตเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศซึ่งตรงกับผลการศึกษาของเสนห์ จามริกและคณะ (2536) ทำการศึกษาเรื่องป่าชุมชนในภาคเหนือ พบว่าชุมชนต่าง ๆ มีความสามารถในการจัดการทรัพยากรให้เหมาะสมกับสมดุลทางธรรมชาติ โดยอยู่บนพื้นฐานความยั่งยืนของทรัพยากรและความมั่นคงในวิถีชีวิตของชุมชน ส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมน้อยมาก แต่ในอดีตชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่ศึกษา มีการนำเอาทรัพยากรป่าไม้มาใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น ใช้เป็นอาหาร ทำเครื่องมือเครื่องใช้ การก่อสร้างบ้านเรือน ใช้เป็นเชื้อเพลิง เป็นต้น โดยถือว่าป่าเป็นแหล่งผลิตที่สำคัญ ทำให้ชุมชนเห็นคุณค่าและมีความผูกพันกับป่า เพราะถือว่าป่าเป็นของทุกคนในชุมชน มีผลทำให้ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมควบคุมและจัดการทรัพยากรป่าไม้

ในยุคปัจจุบันเมื่อประมาณ 20 - 30 ปี ที่ผ่านมา มีการอพยพของราษฎรจากต่างถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่ศึกษา กล่าวคือ ชาวเขาเผ่ามูเซอบ้านทุ่งยั้ง อพยพมาจากบ้านแม่จาง อำเภอเชียงดาว จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากพื้นที่เดิมมีการบุกรุกทำลายป่ากันมากและรัฐได้กำหนดนโยบายให้ย้ายชุมชนบนที่สูงที่บ้านแม่จาง ออกจากพื้นที่เพื่อให้ป่าได้มีการฟื้นตัวได้เร็วขึ้น และชาวเขาเผ่าอีกก็ได้ย้ายมาจากดอยวาวี อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย เนื่องจากพื้นที่เดิมมีพื้นที่ทำกินน้อย ประกอบกับมีการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรชาวเขาเผ่าอีกก็อัตรการของรัฐบาลกล่าวไม่ได้เป็นการแก้ปัญหา แต่ยังคงเป็นการเพิ่มปัญหา โดยการย้ายปัญหาจากที่เดิมไปยังที่ใหม่ ทำให้เกิดปัญหากันทั้งคนที่เข้ามาอยู่ใหม่และคนที่อยู่ดั้งเดิม อันส่งผลต่อการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์จนเกินขอบเขตโดยเป็นการใช้ในเชิงพาณิชย์

การอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวเขาทั้งสองเผ่า่นั้น ทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมา กล่าวคือ มีการบุกเบิกที่ทำกินบริเวณที่ราบห้วยทุ่งยั้ง และริมลำห้วยปู้ทอง ทำให้มีการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ (ดิน น้ำ ป่าไม้) อย่างเข้มข้น และมีการใช้สารเคมีในการเกษตรกรรม ประกอบกับพื้นที่บริเวณดังกล่าวอยู่ใกล้กับน้ำแม่แตง อันเป็นทางผ่านของการเดินทัวร์ป่า (Treking Tour)

ซึ่งมีการล่องแพในลำน้ำแม่แตง ระยะทางประมาณ 15 กิโลเมตร เริ่มต้นจากบ้านป่าข้าวหลามไป สิ้นสุดที่บ้านสบกาย ตำบลกี้ดช้าง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ในแต่ละวันมีการตัดไม้ไผ่เพื่อ ทำแพไม้ไผ่เป็นจำนวนมาก เมื่อล่องแพมาถึงบ้านสบกายก็จะมีการบรรทุกไม้ไผ่ออกมาขายที่ อำเภอแม่แตงและส่งไปขายในตัวเมืองเชียงใหม่ต่อไป และการตัดไม้ไผ่ทำแพนี้ทำให้ไม้ไผ่บ้านป่า ข้าวหลามและบริเวณใกล้เคียงมีจำนวนลดลงอย่างรวดเร็ว ตลอดจนมีการนำช้างจำนวนหลายสิบ เชือกเข้าไปบริการนักท่องเที่ยวชาวต่างประเทศ ช้างจะมีพื้นที่หากินเป็นบริเวณกว้างและทำลาย ต้นไม้ในวัยกำลังเจริญเติบโต ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศมาก ซึ่งบริเวณดังกล่าวอยู่ในเขต พื้นที่อุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

การประกาศเป็นป่าอนุรักษ์โดยมีจุดประสงค์ให้มีพื้นที่ป่าอนุรักษ์เป็นร้อยละ 25 ของ พื้นที่ประเทศโดยอุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง ประกาศเมื่อปี พ.ศ. 2538 และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่า แม่ลา - แม่สะ ประกาศในปี พ.ศ. 2539 เพื่อเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และเป็นแหล่งสันตนาการ ซึ่งเป็นข้ออ้างของรัฐที่พยายามเพิ่มเขตในการควบคุมและจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติ ชุมชนท้องถิ่นจะเป็นผู้สูญเสียสิทธิตามจารีตประเพณี วัฒนธรรม ดั้งเดิม ซึ่ง รัฐยังไม่มียุทธศาสตร์หรือแนวทางปฏิบัติที่ชัดเจนเกี่ยวกับชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ แสดง ถึงนโยบายที่เร่งรัดขาดการวางแผนการจัดการที่ดี อันจะนำไปสู่ความขัดแย้งของรัฐและชุมชน

จากการศึกษากระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนนั้น พบว่า การวางแผน ไม่ได้เริ่มจากชุมชนขึ้นไป แต่เป็นการเริ่มจากข้างบนลงมาล่าง (Top Down) ซึ่งเป็นการสั่งการจาก ส่วนกลาง (กรมป่าไม้) มายังหน่วยจัดการต้นน้ำแม่สะ และอุทยานแห่งชาติห้วยน้ำดัง และเขตรักษา พันธุ์สัตว์ป่าแม่ลา - แม่สะ จากแผนการปฏิบัติงานเหล่านี้ สามารถใช้ปฏิบัติได้เป็นบางชุมชน เท่านั้น แผนปฏิบัติงานบางอย่างอาจใช้ไม่ได้กับชุมชนนั้น ๆ เพราะไม่ใช่ความต้องการของชุมชน บางชุมชนนั้น ต้องการปฏิบัติ แต่แผนงานกลับไม่มี การมีส่วนร่วมของชุมชนในการวางแผนนั้น ชุมชนต้องมีส่วนร่วมทุกระดับ ซึ่งตรงกับแนวคิดของไพรัตน์ เดชะรินทร์ (2527) กล่าวว่า การมี ส่วนร่วมของชุมชนนั้นจะเริ่มตั้งแต่การค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนร่วมคิด หารูปแบบและวิธีการแก้ไข ร่วมวางแผนนโยบายหรือวางแผน ร่วมตัดสินใจ ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบ การบริหาร ร่วมลงทุน ร่วมปฏิบัติตามนโยบายและร่วมควบคุม ติดตามประเมินผล การเข้ามามี ส่วนร่วมในกิจกรรม อาจทำในระยะสั้น ระยะยาวต่อเนื่อง อาจกระทำตามนโยบายที่กำหนด หรือ ทำตามความจำเป็นที่อยู่ร่วมกันในชุมชน ที่ต้องช่วยกันเพื่อความอยู่รอดและอยู่ร่วมกันอย่างมี ความสุขของชุมชน

ฉะนั้น การจัดการทรัพยากรธรรมชาติต้องให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการคือ การที่ชุมชนพัฒนาขีดความสามารถของตนเองในการจัดการควบคุมและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ เพื่อประโยชน์ต่อวิถีการดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคม โดยการพัฒนาความรู้และภูมิปัญญาของชุมชนที่สามารถแสดงออกมาในรูปการตัดสินใจในการดำรงชีวิตของตนเอง ซึ่งตรงกับแนวคิดของทวิตอง หงษ์วิวัฒน์ (2527)

จากการสัมมนาเวทีชาวบ้าน โดยใช้กระบวนการ AIC ที่มีตัวแทนหน่วยงานทั้งภาครัฐและชุมชน (ไม่มีองค์กรเอกชนปฏิบัติงานในพื้นที่ศึกษา) เข้าร่วมในการสัมมนา มีการเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนโดยร่วมกันค้นหาสาเหตุที่ทรัพยากรธรรมชาติถูกทำลายว่ามาจากภายในหรือภายนอกชุมชน และต่างมีภาพฝันหรือความต้องการให้รัฐเปิด โอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยการให้รัฐจัดการฝึกอบรม การศึกษาดูงาน และการส่งเสริมอาชีพเชิงอนุรักษ์ให้กับชุมชน ตลอดจนร่วมกันจัดตั้ง เครือข่ายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อที่จะได้ร่วมกันกำหนดกิจกรรมอันจะนำไปสู่การปฏิบัติร่วมกันต่อไป โดยอยู่บนพื้นฐานความต้องการของชุมชน ซึ่งตรงกับผลการศึกษาของวิรัช วิรัชนิภาวรรณ และคณะ (2531) ที่กล่าวถึงองค์กรในท้องถิ่นมีความต้องการให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิด การตัดสินใจและการปฏิบัติในกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมให้มากขึ้น อันจะทำให้ชุมชนได้มีการพัฒนาขีดความสามารถของชุมชนเองในการจัดการควบคุมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่เพื่อให้สามารถดำรงชีวิตในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ร่วมกันอย่างยั่งยืนตลอดไป

กล่าวโดยสรุป ปัญหาอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในพื้นที่รับผิดชอบหน่วยจัดการต้นน้ำแม่สะละ มีสาเหตุมาจากการเข้ามาควบคุมของรัฐ โดยใช้มาตรการทางกฎหมายด้วยการปฏิรูประบบกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชนและเกิดความขัดแย้ง ในขณะเดียวกันมาตรการทางกฎหมายไม่สามารถนำมาบังคับใช้ได้ ทำให้เกิดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ “แบบมือใครยาวสาวได้สาวเอา” อันจะมาซึ่งความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ การเพิ่มมาตรการทางกฎหมาย โดยการประกาศเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์เพิ่มเติม ซึ่งผลทำให้ชุมชนไม่มีความมั่นใจในสิทธิที่ชุมชนมีอยู่ทำให้ระบบการพึ่งพิงป่าที่ชุมชนได้ปฏิบัติสืบต่อกันมา อ่อนล้า ความเข้มแข็งภายในชุมชนก็ลดน้อยลง จากผลการศึกษาที่ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในวางแผนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติภายในชุมชนร่วมกับทางราชการ ปรากฏผลว่าชุมชนยังมีจิตสำนึกและศักยภาพเพียงพอในการเข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ การใช้ประโยชน์ และการบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนมีวิถีชีวิต ตลอดจนอาศัยระเบียบ จารีตประเพณีและวัฒนธรรมที่มีการ

สืบสานกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ รัฐพร้อมหรือไม่ ในการให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม โดยการกระจายอำนาจสู่ชุมชนท้องถิ่นให้มีส่วนร่วมในทุกกระบวนการ อันจะนำไปสู่แผนการปฏิบัติงานที่เกิดจากความเห็นจริงและเป็นความต้องการของชุมชน โดยวางอยู่บนพื้นฐานการจัดการพื้นที่ต้นน้ำ ซึ่งจะนำไปสู่การปฏิบัติงานที่ร่วมมือกันของทุกฝ่าย สุดท้ายจะบังเกิดผลในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและการอยู่ร่วมกันของคนกับป่าอย่างยั่งยืนต่อไป

6.4 ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาครั้งนี้ ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะและข้อคิดเห็นบางประการอันจะเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ รวมทั้งอาจเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในครั้งต่อไป

1. พื้นที่ต้นน้ำลำธารเป็นพื้นที่สำคัญที่เป็นไข่มุกในเขตป่าอนุรักษ์ที่ล่อแหลมต่อการถูกบุกรุกทำลาย ในการจัดการทรัพยากรของรัฐควรศึกษาถึงศักยภาพด้านสังคม และเศรษฐกิจของชุมชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ที่สำคัญ

2. ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของรัฐในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ไม่ควรแยกคนออกจากพื้นที่ป่า เพราะชุมชนในพื้นที่ป่าอนุรักษ์ มีกฎระเบียบ จารีตประเพณีและวัฒนธรรมที่แต่ละชุมชนได้ปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นระยะเวลายาวนานจนกลายเป็นวิถีชีวิตที่ผูกพันกับป่ามาช้านาน รัฐควรเข้ามามีบทบาทในการให้การส่งเสริมและสนับสนุนชุมชนที่มีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยการยอมรับสิทธิชุมชน เพื่อให้จะได้เป็นตัวอย่างแก่ชุมชนอื่น ๆ ต่อไป

3. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ในพื้นที่ป่าอนุรักษ์นั้น ต้องให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมทุกระดับ ซึ่งเริ่มตั้งแต่การค้นหาสาเหตุของปัญหา ร่วมคิด ร่วมจัดการ ร่วมตรวจสอบประเมินผล อันจะเป็นการวางแผนจากล่างขึ้นบน ทำให้แผนงานนั้นตรงกับความต้องการของชุมชน

4. ควรปรับบทบาทเจ้าหน้าที่ของรัฐ (กรมป่าไม้) โดยเจ้าหน้าที่ป่าไม้ควรจะเน้นบทบาทจากผู้ปฏิบัติมาเป็นนักพัฒนาและส่งเสริมโดยการแนะนำมากกว่าการเป็นผู้ปราบปรามหรือผู้พิทักษ์ป่าเพียงประการเดียว เพื่อเป็นการแสวงหาความร่วมมือจากชุมชนในการดูแลรักษาทรัพยากร

5. ในการติดตามประเมินผลควรให้ทุกส่วน องค์กรชุมชน อบต. เข้าร่วมตรวจสอบในทุกระดับและทุกระยะเวลา

6. ควรสนับสนุนส่งเสริมให้ความรู้ในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อให้เกิดจิตสำนึกในการอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติอย่างถูกวิธีเพื่อความยั่งยืนของทรัพยากรและชุมชนตลอดไป

6.5 ข้อเสนอแนะในการศึกษาครั้งต่อไป

การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาเพื่อวางแผนจัดการพื้นที่ในความรับผิดชอบของหน่วยจัดการต้นน้ำแม่และ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นการศึกษาเฉพาะของทรัพยากรดิน ทรัพยากรน้ำ และทรัพยากรป่าไม้ อาจจะไม่ครอบคลุมถึงทรัพยากรอื่น ๆ ที่มีหลากหลายอยู่ในพื้นที่ เนื่องจากมีข้อจำกัดของเวลาและสถานที่ที่ศึกษา การคมนาคมห่างไกลและมีความยากลำบาก ถ้าหากจะมีการศึกษาครั้งต่อไปในพื้นที่นี้ อยากเสนอแนะให้มีการศึกษาถึงความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติ เพื่อเป็นข้อมูลในการวางแผนพื้นที่ให้มีความสมดุลทางระบบนิเวศ และมีความยั่งยืนต่อไป